

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора Вихруща
Анатолія Володимировича на дисертацію Суділовської Марії Михайлівни
«Науково-педагогічна діяльність Дмитра Чижевського періоду еміграції
(1924 – 1977 рр.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія
педагогіки

Насамперед варто відзначити увагу автора дисертації до методологічних аспектів, що є одним із показників актуальності та наукової новизни. З огляду вивчення науково-педагогічної діяльності й поглядів Д. Чижевського було виокремлено сім груп джерел, що базуються на системному підході. У свою чергу, ці групи поділяються на два комплекси джерел: першоджерела та вторинні джерела. Такий поділ сприяв комплексному дослідженню обраної проблеми. До першоджерел віднесено: праці Д. Чижевського (його монографії, підручники, посібники, статті, рецензії), епістолярну спадщину, мемуари; біографічні матеріали (опубліковані документи з особових справ Д. Чижевського в університетах, де він навчався і працював, анкети, автобіографії); опубліковані статті-спомини друзів, колег й учнів Д. Чижевського, рекомендаційні листи, характеристики, вхідні листи до вченого від науковців з різних країн та його аспірантів. До вторинних джерел увійшли такі групи: дисертаційні й монографічні дослідження, підручники, навчально-методичні посібники про життя й діяльність Д. Чижевського; матеріали періодики (статті, огляди, рецензії, некрологи); бібліографічні описи праць Д. Чижевського, бібліографічні покажчики про нього; довідкові видання (енциклопедії, словники, довідники). У роботі виокремлено праці, які не відносяться до

теми дисертаційного дослідження, але допомагають в інтерпретації поглядів Д. Чижевського, аналізі його освітньої й наукової діяльності, розкритті світоглядних і виховних засад у виявленні можливостей творчого використання ідей в умовах сьогодення. Авторський підхід заслуговує на позитивну оцінку. Увага до методологічних аспектів є характерною рисою даного дисертаційного дослідження. Наприклад виокремлено три рівні методології дослідження науково-педагогічної діяльності Д. Чижевського емігрантського періоду: філософський, що сприяє визначенню основних наукових підходів до вивчення життя і творчості Д. Чижевського; конкретно-науковий, для якого характерними є застосування наукових теорій і положень, що обґрунтовують підходи до аналізу саме педагогічної складової зазначеної вище проблеми; рівень конкретного дослідження (прикладний) дає змогу виявити низку методів та процедур, використаних для дослідження науково-педагогічної діяльності видатного вченого, його педагогічних ідей.

Вказуючи на методологічні підходи, використані у дослідженні, дисертант зазначає, що до першого, філософського, рівня відносяться герменевтичний, феноменологічний, парадигмальний та міждисциплінарний підходи. Конкретно-науковий рівень представлений хронологічним, персоналістично-біографічним та інтертекстуальним підходами. До рівня конкретного дослідження віднесено: відбір джерел, узагальнення, порівняльно-зіставний, конструктивно-генетичний методи, узагальнення. Ключовою категорією в дисертаційному дослідженні є «науково-педагогічна діяльність». Дисертантом з'ясовано, що радянським науковцям праці й погляди Д. Чижевського були практично невідомі. Поодинокі статті, в яких згадувалося його ім'я, стосувалися негативної критики літературознавчих поглядів ученого, що йшли в розріз із тогочасною ідеологією. Всебічне неупереджене вивчення наукового доробку Д. Чижевського в Україні

розпочалося у пострадянський період. На сучасному етапі чижевськознавчі студії сконцентровані довкола таких проблем: каталогізація та систематизація архівної й епістолярної спадщини Д. Чижевського, публікація та коментування його праць, з'ясування його внеску у світову славістику.

В основі дослідження використано біографічний принцип, згідно якого науковці-чижевськознавці (І. Валявко, В. Янцен) виділяють шість основних періодів його самостійної наукової, освітньої й творчої діяльності: 1921-1924 – філософські студії в Німеччині; 1924-1932 – празький період; 1932-1945 – галльський період; 1945-1949 – марбурзький період; 1949-1956 – гарвардський період; 1956-1977 – Гейдельберзький період. Дисертанту було б доцільно запропонувати своє бачення періодів у контексті саме педагогічних ідей вченого.

Дисертант виокремлює Празький період, який характеризується зацікавленням компаративістичними студіями: історією філософії, культури та порівняльним літературознавством слов'янських народів. У цей період Д. Чижевський презентує низку доповідей та статей з даної проблематики: «Шевченко і Давид Штраус», «Герйніус і його книга про Київські печери», «Шиллер и Братья Карамазовы Достоевского», «Объем философского чтения в Киевской Академии XVII – XVIII веках», «Гегель в Росії» та ін.

Дисертантом звертається увага на конструктивний, організаторський, комунікативний та дослідницький компоненти освітньої діяльності педагога. Для гностичного компоненту притаманним є самоаналіз, діагностування навчально-дослідної роботи викладача, що передбачає сформовану систему знань і вмінь, які спрямовані на реалізацію пізнавальної діяльності. Метою конструктивного компоненту є оптимальний вибір педагогом методів, форм і прийомів для кожної конкретної навчальної ситуації, планування науково-дослідної та навчальної діяльності. Організаторський компонент передбачає

самоорганізацію власної педагогічної діяльності, що дозволяє провадити повноцінну успішну діяльність, спрямовану на досягнення успішного результату. Своєю чергою, комунікативний компонент є важливим у процесі будь-якого виду діяльності педагога з огляду встановлення контактів між студентами, колегами, адміністрацією. Тому він сприяє налагодженню контактів, розвитку навчально-пізнавальної активності студентів. Такий підхід дозволяє дотримуватися засад логіки, уникнути хаотичного нагромадження фактів. Цікавим і певною мірою несподіваним є висновок, що за спогадами його учнів, їм було важко слідкувати за доповідями Д. Чижевського, **оскільки він не володів витонченим ораторським мистецтвом**. Утім, його геніальне вміння підмічати, проводити паралелі й аналогію між різними фактами та різноманітним літературним і філософським матеріалом, який він з легкістю читав в оригіналі, запам'ятовував буквально напам'ять громіздкі уривки, щоб згодом зробити висновки складали, власне, «метод» Чижевського: " Саме це й притягувало до нього молодих науковців. Д. Чижевський залишався раціональним вченим навіть у найбільш курйозних та глибоко філософських дослідженнях. Він умів віднайти логічну математичну конструкцію в якості основи будь-якого дослідження ". Цей висновок, на нашу думку, потребує додаткової аргументації. Це пояснюється тим, що дисертант буде використовувати спогади інших учнів на думку яких український славіст, володіючи обширним матеріалом з різних дисциплін, умів створити з нього живі, цікаві, стимулюючі лекції для молодих науковців, що містили зроблені ним відкриття або ж додатки до здійснених досліджень. Окремі семінари, передусім присвячені бароковій літературі, були для аспірантів не тільки навчальними курсами, а й давали змогу відчувати себе безпосередніми учасниками становлення нового періоду слов'янської літератури.

Можна погодитися з висновком дисертанта, що найбільшу славу Д. Чижевському принесло відкриття у 1934 році основного твору Я. А. Коменського «Загальна порада про виправлення людських справ», що обумовило резонанс у європейських педагогічних колах. У цей час він також працював і над нарисом про стилістичні особливості «Лабіринту світу та раю серця» та коректурою «Пансофічного словника» Я. А. Коменського, аналізом його філософських ідей.

У другому розділі розглянуто найбільш вагомі досягнення Д. Чижевського як педагога-дослідника в контексті різних національних культур. З'ясовано, що в педагогічній діяльності українського вченого гармонійно поєднувалися такі складові, як: навчальна, виховна, наукова й методична робота. У кожному вищому навчальному закладі, де працював Д. Чижевський, він розвивав нові наукові напрями в галузі гуманітаристики, намагався привернути увагу студентів до вивчення славістики, яку розглядав у широкому контексті – історія, культурологія, література, мовознавство, філософія.

Як науковець і дослідник, Д. Чижевський приділяв значу увагу підготовці аспірантів й докторантів. Застосування інтердисциплінарного та компаративного підходів до славістичних студій було новаторським у тогочасному науковому академічному середовищі.

Дисертантом виявлено чотири головні напрями славістичних досліджень Д. Чижевського, в межах яких відбувалася його науково-педагогічна, пошукова й організаційна робота: історія філософії слов'янських народів; порівняльна історія слов'янських літератур; слов'янське мовознавство; германославістика.

Оригінальною ідеєю Д. Чижевського є вивчення та аналіз теорії пізнання Г. Сковороди. Зокрема він акцентував увагу на тому, що «теорія

пізнання Сковороди виходить від тези, що в великому, малому та символічному світі, скрізь – сенс захований під покровом символічної, образової форми, яку спершу треба знищити, щоб досягнути сенсу: та цей сенс можна знайти не лише в об'єктах самих, але й – у нас самих». Відтак, Д. Чижевський, розкриваючи символізм Г. Сковороди, доходить висновку про схожість його теорії пізнання з християнським гностицизмом, яка, утім, має етико-практичне спрямування та наближається до містицизму. Він також підкреслює, що саме містика була притаманна українському бароко XVIII ст., яскравим представником якого був Г. Сковорода. Зауважимо, що саме Д. Чижевський всебічно розкрив релігійно-антропологічні засади філософської концепції Г. Сковороди.

Цікавою є інтерпретація Д. Чижевським поняття «життя», що торкається як суспільного, так й індивідуального аспектів. Учений також підкреслив, що воно є характерним для всіх сфер життєдіяльності людини – моральної, суспільної, літературної, мовознавчої, поетичної. Саме поезія пробуджує найвищі почуття людини, стимулює до духовних звершень, відновлює національну свідомість.

Педагогічні ідеї та виховну концепцію П. Юркевича Д. Чижевський найбільш повно розкрив при аналізі його світогляду й філософії «серця».

Заслуговує на увагу аналіз філософсько-релігійної творчості Івана Величковського, якого Д. Чижевський називав майстром малих форм. У його віршах можна побачити впливи шкільних поетик Києво-Могилянської колегії.

На думку Д. Чижевського М. Гоголь прагнув внести лад, упорядкувати людське життя, перетворити на добро, усе, що є злого, несправедливого у світі людини. Її покликання – служити Богові, тому в земному житті потрібно слідувати Божим заповідям, віднайти душевну гармонію, не судити інших, а

вибрати правильний шлях: «Людина, що не знає, в чім її праця, де її місце, що не визначила собі нічого і не зупинилася ні на чім, перебуває ані в світі, ані поза світом, не дізнається, хто її ближній, хто брат, кого треба любити, кому дарувати. Пам'ятайте раз назавжди, що людина виправляється і удосконалюється тільки при ділі».

На думку дисертанта Д. Чижевський при аналізі розвитку української літератури та діяльності видатних постатей, які її збагачували, приділяв значну увагу виховним концепціям і дидактичним принципам, що лягали в основу літературних творів. Він простежив еволюцію духовної історії українського народу від витоків до кінця XIX ст., підкреслюючи етико-моральне підґрунтя кожного видатного твору в певний історичний період, у якому він завжди виділяє дослідження індивідуальної внутрішньої природи особистості.

Значну дослідницьку увагу Д. Чижевського було приділено вивченню полемічно-дидактичної спадщини І. Вишенського, відомого українського письменника й релігійного мислителя. Цей аспект аналізується на достатньо високому рівні.

Акцентується увага на тому факті, що Д. Чижевський звертає увагу на вивчення М. Костомаровим розбіжностей і спільних рис у психології та моральній сутності українців і росіян. Серед основних рис він виділяє: 1) повне панування загальності (Бог і цар) над особистістю; 2) російська нетерпимість до інших народів й релігій, тоді як українці з давніх-давен доброзичливо ставляться до інших народів; 3) надматеріалістичний дух великоросів та домінування фантазії в українців; 4) холодність до краси природи серед пересічних росіян та любов до неї в українців; 5) любов до жінки домінує і в росіян, і в українців; 6) у релігії для росіян характерним є звернення на словесний образ, у той час як для українців головним є

сердечний порив; 7) в росіян панує загальність, прагнення до політичних єднань (монархія), а в українців – особиста свобода та добровільні союзи (федерація).

За Д. Чижевським, аксіологічні засади виховання особистості визначають мотивацію людських вчинків, спрямованість її діяльності. Відповідно й формування християнських цінностей у підростаючого покоління сприяє духовному відродженню нації.

В контексті розробки докторських програм та наступній науковій діяльності докторантів автором дисертації виокремлено головні тенденції їх розвитку, запропоновані Д. Чижевським: необхідність чіткої процедури відбору претендентів на докторські програми з урахуванням їх наукових здобутків та розробка загальної структури організації наукового керівництва; наявність в програмах чітко вираженої навчальної й наукової складових, де пріоритетним є науковий компонент; включення до докторських програм спеціальних дисциплін та курсів, які сприяють розвитку загальних компетенцій докторантів; розширення міждисциплінарних зав'язків при підготовці наукових кадрів; зменшення навчального навантаження пост-докторантів з метою проведення наступних наукових досліджень.

Дисертантом виявлено кілька основних етапів становлення і розвитку чижевськознавчих студій в Україні й закордоном: перший етап (30-ті – 40-і рр. ХХ ст.) – поява перших позитивних рецензій (П. Біциллі, С. Гессена, М. Лосського, Г. Флоровського, С. Франка) на праці Д. Чижевського та публікація коротких заміток і повідомлень про його доповіді, які він прочитав у різних наукових гуртках і товариствах, що були написані пересічними слухачами; другий етап (50-ті – 70-і рр. ХХ ст.) – видання ювілейних збірників на пошану Д. Чижевського (1954 р., 1964 р., 1974 р.); публікація статей про його коменіологічні, славістичні, українознавчі

дослідження на філософську й літературознавчу тематику; укладання бібліографічного покажчику праць вченого; публікація посмертних споминів та некрологів (1977 р.). Для цього етапу характерними є видання поодиноких статей радянських науковців (О. Білецький, О. Гигор'єв, Р. Данилевський, В. Кулешов) з різкою критикою його «націоналістично-буржуазної» концепції української й російської літератури; третій етап (80-ті – 90-і рр. XX ст.) – дослідження філософської й літературознавчої спадщини Д. Чижевського європейськими дослідниками; робота з каталогізації й опису його бібліотеки у Гейдельберзі та Галле. Початок 90-х рр. XX ст. – період вивчення й інтерпретації життя, діяльності й поглядів Д. Чижевського в Україні. Характерними рисами цього періоду є проведення конференцій й семінарів, присвячених українському славісту, виконання дисертаційних досліджень з вивчення його філософської спадщини, видання окремих праць Д. Чижевського («Нариси з історії філософії на Україні», «Історія української літератури», «Реалізм в українській літературі»); четвертий етап (початок XXI ст. – до сьогодні) – новий період реценції наукового доробку Д. Чижевського, що характеризується інтерпретацією ідей видатного славіста крізь призму культурологічних, компаративних, міждисциплінарних підходів. Найбільшої ваги у вивченні спадщини Д. Чижевського відіграють дисертаційні й монографічні дослідження (О. Бистрова, О. Блашків, І. Валявко, В. Кортгаазе, В. Лучкевич, Н. Над'ярних, А. Ріхтер, О. Чуднов, В. Янцен та ін.), дослідження архівної й епістолярної спадщини вченого, повне видання й коментування його праць.

Матеріали дисертаційного дослідження свідчать, що науковий доробок та педагогічні ідеї Д. Чижевського мають вагоме значення для розвитку й удосконалення системи вищої освіти в Україні. Серед пріоритетних ідей вченого щодо розвитку університетської освіти дисертантом виділено

наступні: гуманітаризація вищої освіти з метою підвищення рівня духовності як окремого індивіда, так і цілого суспільства, взаємного культурного зближення народів; формування ідеалів національної культури як базису патріотичного виховання; застосування аксіологічного та антропоцентричного підходів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів задля професійного, морального, культурного розвитку особистості.

У той же час дисертаційне дослідження має певні недоліки.

1. У тексті дисертації необхідно збільшити кількість порівняльних таблиць, моделей (структурна, функціональна, теоретична). Це дозволило б автору на вищому рівні показати новаторський характер теоретичної та практичної діяльності Д. Чижевського.

2. У тексті дисертації основна увага зосереджена на методологічних і просвітницьких аспектах діяльності Д. Чижевського. Була б доцільною спроба доведення новизни дидактичних поглядів видатного мислителя в порівнянні з іншими видатними педагогами.

3. Враховуючи той факт, що в темі заявлений еміграційний період життя Д. Чижевського, на нашу думку, була б доцільною порівняльна характеристика діяльності мислителя в контексті досягнень інших діячів української діаспори, їх взаємодія, спрямована на захист національних інтересів.

Висловлені зауваження не знижують загальної високої оцінки роботи. Дисертація Суділовської Марії Михайлівни «Науково-педагогічна діяльність Дмитра Чижевського періоду еміграції (1924 – 1977 рр.)», яка подана на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук, є самостійним, новаторським дослідженням, відповідає пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого

наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами від 19.08.2015 року, постанова Кабінету Міністрів України № 656), вимогам спеціальності 13.00.01, автор – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук.

Офіційний опонент
доктор педагогічних наук, професор,
зав. кафедри психологічних та педагогічних
дисциплін Тернопільського національного
економічного університету

